

Andriej Anatoliewicz Zalizniak (1935–2017) „Po prostu geniusz”

24 grudnia 2017 r. zmarł jeden z najwybitniejszych i najwszechstronniejszych współczesnych lingwistów rosyjskich, obok W. M. Illicz-Switycza, A. B. Dołgopolskiego, W. A. Dybo, W. W. Iwanowa, założyciel i czołowy przedstawiciel moskiewskiej szkoły komparatywistyki. Aleksandr Piatigorskij, widząc w Zalizniaku człowieka, który „ponownie odkrył język rosyjski”, scharakteryzował go następująco: „Ну он, вы понимаете, просто гений, вот и всё” (Cóż, on – rozumiesz – to po prostu geniusz, i tyle).

Był lingwistą z krwi i kości, wybitnym

specjalistą w zakresie ogólnego, historyczno-porównawczego i rosyjskiego językoznawstwa, badaczem zagadnień związanych z rosyjską i słowiańską morfologią, leksykologią, akcentologią i dialektologią, znał wiele języków, zajmował się paleografią, był niezwyklej klasy erudytą, uczonym, wyznaczającym miarę zarówno dokonań naukowych, jak i zachowań ludzkich. Jego wykłady, zawsze będące w Moskwie poważnym wydarzeniem naukowym, cieszyły się ogromną popularnością, przychodziły na nie tłumy naukowców i studentów, a nawet uczniów. W ostatnich latach życia regularnie wygłaszał na Wydziale Filologicznym uniwersytetu moskiewskiego wykłady na temat prowadzonych w Nowogrodzie i innych miastach wykopalisk oraz związanych z nimi odkryć językowych. Umarł w trakcie pracy, przy swoim biurku.

Andriej Zalizniak urodził się 29 kwietnia 1935 r. w Moskwie w rodzinie inteligenckiej, jego ojciec był inżynierem, a matka – chemikiem. Studiował romanistykę i germanistykę na Państwowym Uniwersytecie Moskiewskim im M. Łomonosowa (MGU), w latach 1956–1957 odbył staż w École normale supérieure w Paryżu, uczęszczał także na wykłady na Sorbonie, był uczestnikiem zajęć m.in. André Martineta. W 1958 ukończył studia, do 1960 był na MGU aspirantem, a od 1960 pracował w Instytucie Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR (od 1991 – Rosyjskiej Akademii Nauk). W 1965 obronił w Instytucie Słowianoznawstwa przedstawianą na stopień kandydata nauk napisaną pod kierunkiem André Martineta i Wiaczesława Wsiewołodowicza Iwanowa dysertację pt. *Классификация и синтез русских флективных парадигм* (Klasyfikacja i synteza rosyjskich paradygmatów fleksyjnych), za którą od razu otrzymał stopień doktora nauk filologicznych (odpowiednik polskiej habilitacji). Profesorem został w 1973 r. Był pracownikiem naukowym zakładu typologii i językoznawstwa porównawczego Instytutu Słowianoznawstwa, prowadził wykłady na wydziale filologicznym MGU, był profesorem kilku uniwersytetów europejskich – w Konstancji, Marsylii, Paryżu, Genewie. Od 1987 członek korespondent Akademii Nauk ZSRR, a od 1997 – akademik RAN.

Życie naukowe Andrieja Zalizniaka można podzielić na dwa okresy – w latach 60. i 70. zajmował się głównie zagadnieniami związanymi z gramatyką współczesnego języka rosyjskiego, a od drugiej połowy lat 70. zainteresował się językoznawstwem historyczno-porównawczym, m.in. nowogrodzkimi gramotami spisywanymi na korze brzozonej. W obu tych obszarach badań dążył do profesjonalizmu, osiągając nietuzinkowe rezultaty, odbijające się głośnym echem nie tylko w Rosji. Dość wspomnieć, że polskie klasyfikacje morfologiczne leksemów stanowią próbę przeniesienia na nasz grunt dokonań Zalizniaka.

W roku 1961 Uczony opublikował *Краткий русско-французский учебный словарь* (Mały szkolny słownik rosyjsko-francuski) z aneksem na temat rosyjskiej fleksji i fonetyki, w 1967 ukazała się monografia *Русское именное словоизменение* (Rosyjska fleksja imienna), będąca wyczerpującym i rygorystycznym opisem deklinacji rosyjskich rzeczowników, przymiotników, zaimek i liczebników oraz szeregu podstawowych pojęć z zakresu rosyjskiej morfologii. Na podstawie tej książki został opracowany *Грамматический словарь русского языка* (1977) – rosyjski słownik gramatyczny, zawierający

opis i klasyfikację modeli fleksyjnych blisko 100 000 słów. Opracowany przez Andrieja Anatoliewicza algorytm, uwzględniający m.in. miejsce przyłożenia akcentu, jest wykorzystywany po dziś dzień w analizie morfosyntaktycznej, tłumaczeniu maszynowym, wyszukiwarkach internetowych, sprawdzaniu pisowni itd.

Historyczno-porównawcze badania Zalizniaka koncentrowały się głównie na języku rosyjskim i językach słowiańskich, choć pod koniec lat 70. ukazał się jego szkic poświęcony gramatyce sanskrytu (był jednym z nielicznych znawców tego języka) i wprowadzenie do rosyjskiego przekładu *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* de Saussure'a. Jednym z rezultatów prowadzonych podówczas badań slawistycznych Zalizniaka była wydana w 1985 r. książka z zakresu akcentologii historycznej, opisująca ewolucję systemu akcentowego w języku rosyjskim, pt. *От праславянской акцентуации к русской* (Od akcentologii prasłowiańskiej do rosyjskiej). Podstawą tej monografii był szczegółowo analizowany materiał wyekscerpowany z szeregu średniowiecznych rękopisów. Andriej Anatoliewicz zrekonstruował w niej prasłowiański i staroruski system akcentowy oraz porównał go z systemem współczesnego języka rosyjskiego, co pozwoliło mu na podstawie zestawienia trzech przekrojów synchronicznych wyciągnąć wnioski na temat rozwoju rosyjskiego systemu akcentowego.

Od 1982 r. Zalizniak uczestniczył w pracach ekspedycji archeologicznej w Nowogrodzie. Zajmował się odczytywaniem i analizowaniem nowogrodzkich gramot zapisywanych na korze brzozonej, badał ich swoistą grafikę, opracował komentarz językoznawczy do analizowanych przez siebie tekstów (*Новгородские грамоты на бересте*, t. 8–11, 1986–2004). Poczynione wówczas obserwacje przyczyniły się do odkrycia cech dialektu staronowogrodzkiego, znacznie różniącego się od dialektu, którym posługiwano się na pozostałych obszarach Rusi Kijowskiej. Plonem tych badań była m.in. publikacja z 1995 r. *Древненовгородский диалект* (Dialekt staronowogrodzki). Opis tego dialektu doprowadził do rewizji niektórych tez odnoszących się do historii języka rosyjskiego, marginalizujących czy niedocenających rolę staronowogrodzkiego wariantu języka staroruskiego.

Zalizniak zajmował się również odczytywaniem tekstów najstarszego zabytku rękopiśmiennictwa ruskiego, odkrytego w 2000 r. palimpsestu – *Kodeksu Nowogrodzkiego*. Sporządzony w języku staro-cerkiewno-słowiańskim

kodeks został zapisany na drewnianych, lipowych tablicach powleczonych warstwą wosku pszczelego. Pochodzi z końca X w. lub początku XI w. i jest o ok. 30–60 lat starszy od *Ewangeliarza Ostromira*, uważanego dotychczas za najstarszy zabytek piśmiennictwa ruskiego.

W 2004 ukazała się książka Zalizniaka *Слово о полку Игореве: взгляд лингвиста* (Słowo o pułku Igora: uwagi lingwisty). W pracy tej uczony, korzystając z metod współczesnego językoznawstwa, udowodnił nieprawdziwość sądu, wedle którego zabytek ten miał być XVIII-wiecznym falsyfikatem. Według Zalizniaka, gdyby miała to być mistyfikacja, to jej rzekomy autor musiałby być geniuszem i posiadać rozległą wiedzę na temat historii języka, właściwą współczesnemu stanowi badań. Zabytek zawiera bowiem wszystkie cechy języka ruskiego z XII wieku. Praca ta, oparta na argumentacji stricte językowej, położyła kres debacie na temat autentyczności tego tekstu, przeciwko której wypowiedali się również tacy polscy uczeni, jak Feliks Koneczny, Julian Krzyżanowski, Henryk Paszkiewicz.

W 2008 r. opublikował monografię *Древнерусские энклитики* (Enklityki staroruskie) poświęconą pochodzeniu i ewolucji składni enklityk języka rosyjskiego (np. *же, ли, бы, -ся*). Praca omawia te wyrażenia pod kątem zajmowanych przez nie pozycji, rytmiki i rodzaju klauzur itd. Szczególną uwagę zajmują w niej również zaimki i łączniki. Wartość tego opracowania leży w doskonałej orientacji materiałowej jego autora.

Wkład Andrieja Zalizniaka w rozwój nauki został doceniony licznymi nagrodami, był laureatem Nagrody Demidowa (1997) za badania z zakresu językoznawstwa rosyjskiego i słowiańskiego, Aleksandra Sołżenicyna (2007) za fundamentalne osiągnięcia w badaniu języka rosyjskiego, odczytywanie staroruskich tekstów, za drobiazgową językoznawczą analizę źródła poezji rosyjskiej – *Słowa o pułku Igora*, przekonująco dowodzącą jego autentyczności, otrzymał Złoty Medal im. M. W. Łomonosowa Rosyjskiej Akademii Nauk (2007) za odkrycia w zakresie języka staroruskiego z jego wczesnego okresu i za udowodnienie autentyczności wielkiego zabytku rosyjskiej literatury, *Słowa o pułku Igora*, był członkiem towarzystw lingwistycznych – Paryskiego (od 1957 r.) i Amerykańskiego (od 1985), członkiem korespondentem Akademii Nauk w Getyndze. Przemówienie wygłoszone przez Andrieja Anatoliewicza podczas ceremonii przyznania mu nagrody Aleksandra Sołżenicyna najlepiej oddaje to, jakim był człowiekiem. Cechuje je prostota, dokładność, a jednocześnie głębia, które sprawiają, że jest to manifest uczonego

w nowej rzeczywistości społecznej, w obliczu zmagania między profesjonalistami a amatorami. „Prawda istnieje, a celem nauki jest jej poszukiwanie” – to dla Uczzonego aktualny zawsze aksjomat, a jednocześnie postulat, wymagający stałego potwierdzenia we współczesności.

Był nauczycielem wielu pokoleń lingwistów (i nie tylko lingwistów), wokół niego gromadzili się ludzie ciekawi wiedzy i głodni humanizmu Andrieja Anatoliewicza. Jego wykłady miały doskonałą konstrukcję, głos – ciepły, a jednocześnie rzeczowy – pozwalał zagłębiać się w świat jego fascynacji. Nauka była jego życiem, podobnie jak język, który stanowił dla niego źródło nieustannego zaskoczenia. Podziwiał go, jego piękno, surowość, nieprzewidywalność. Dzielił się tym zachwytem, swoimi pomysłami i odkryciami nie tylko z wąskim kręgiem specjalistów, ale i w ogóle z każdym, kto stawał na jego drodze.

Odszedł od nas językoznawca kompletny.

Cześć Jego pamięci!

Piotr Sobotka

